

ANTICA MENAC

IZ PROBLEMATIKE FRAZEOLOŠKE SINONIMIJE U RUSKOM I HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Kako na leksičkom tako i na frazeološkom planu sinonimija je rijetko apsolutna; obično sadrži semantičke, stilističke, konotativne ili kolokacijske razlike. U frazeologiji treba razlikovati varijante istog frazeologizma (fonetske, morfološke, tvorbene, sintaksne i leksičke) od frazeoloških sinonima, koji imaju različit sastav elemenata i različitu osnovnu sliku, a jednako ili blisko značenje. — Na kontrastivnom planu opažaju se u frazeologiji ruskog i hrvatskog književnog jezika (slavenskoj i posuđenoj) mnoge — potpune ili djelomične — podudarnosti forme i sadržaja.

Sinonimija u pojedinom jeziku — i leksička i frazeološka — rijetko je kada apsolutna; češće su u njoj sadržane semantičke ili stilističke razlike. Tako kod leksičkih sinonima u hrvatskom književnom jeziku *put* — *cesta* — *staza* nalazimo semantičke razlike (pored dominantne *put*, koja pokriva značenje cijeloga sinonimskog niza, *cesta* znači 'širok put', a *staza* — 'uzak put'); na stilističkom se planu ta tri sinonima ne razlikuju.

Suprotan je slučaj leksičkih sinonima *umrijeti* — *preminuti* — *odapeti*, koji se semantički ne razlikuju te ponavljaju osnovno značenje dominantne *umrijeti*, a stilistički se razlikuju tako da *umrijeti* pripada neutralnom stilu, *preminuti* — knjižskom, a *odapeti* — vulgarnom.

Stilistička se značenja mogu povezivati s dodatnim semantičkim značenjima, odnosno jedna zavise od drugih, npr. uz dominantu *jesti* kao neutralnu i s općenitim značenjem, *blagovati* pripada knjižskom stilu s proširenim značenjem ceremonije slađenja jelom, a *žderati* pripada vulgarnom stilu s dodatnim značenjem neumjerenog trošenja hrane kod ljudi ili prehrane životinja.

Treba spomenuti i konotativna značenja koja u određenim prilikama prate pojedine članove sinonimskog niza. Tako se u nizu *stranac* — *tuđin(ac)* — *došljak* osjeća negativan prizvuk u leksemu *tuđin(ac)*, a u leksemu *došljak* može biti prisutna doza omalovažavanja.

Osim različitih tipova značenja i njihovih kombinacija važnu ulogu u sinonimiji igra kolokacija sinonima. Tako u nizu *tajno — kradomice — krišom — neopazice*, u kojem nema bitnih semantičkih ni stilističkih razlika, pojedini leksemi imaju, makar i ne isključive, ali ipak različite mogućnosti kolociranja:

tajno se sastati,
kradomice plakati,
krišom uzeti,
neopazice otići.

Na frazeološkom planu nalazimo u osnovi iste aspekte sinonimije kao i na leksičkom planu, no s obzirom na kompliciraniju strukturu frazeologizma i njegovu obično bogatiju skalu stilističkih značenja nailazimo i na složeniju opću sliku.

Ovdje treba spomenuti i pitanje variranja oblika frazeologizma, jer se ponekad može pojaviti dilema da li je posrijedi varijanta frazeologizma ili poseban sinonimni frazeologizam. Variranje se može pojaviti na fonetskom planu:

kao kroz(a) san,
k(a)o od majke rođen,

na morfološkom planu:

uzdizati do neba/nebesa,
tražiti dlaku u jaju/jajetu,
meka/mekoga srca,
došli/dodoše divlji {pa} istjerali/istjeraše pitome,

na tvorbenom planu:

naš čovjek/čovo,
saviti gnijezdo/gnježdašce,
pametna glava/glavica,

na sintaksnom planu:

rastati se sa životom/od života,
prošao sito/kroz sito i rešeto.

Na leksičkom planu postoje različiti tipovi variranja oblika frazeologizma. Kod prvoga se jedan element frazeologizma zamjenjuje svojim sinonimom:

do zadnje/posljednje kapi krvi,
znati/poznavati u dušu,
gubiti/tratiti vrijeme,
časna/poštena riječ,
bez oklijevanja/dvoumljenja/krzmanja,
uhvatiti/šćepati za vrat/gušu.

U drugom se tipu zamjenjuju elementi koji nisu u međusobnom sinonimskom odnosu:

*stari mačak/lisac,
pokazati zube/kandže,
gdje je bog/vrag rekao laku noć.*

Međusobno zamjenljivi dijelovi katkad čak ne pripadaju u istu vrstu riječi; to možemo nazvati trećim tipom:

*lupetati gluposti/koješta,
spavati kao top/zaklan,
praviti se lud/Tošo.*

Četvrti bi se tip mogao nazvati *leksičko-kvantitativnim* variranjem, jer izostavljanjem elemenata frazeologizam mijenja opseg:

*ne vrijedi < ni > < pō > lule duhana,
nemati pojma (o pojmu),
pjevati (uvijek) istu pjesmu,
dotjerati (cara) do duvara,
od Kulina bana (i dobrih dana).*

Fonetske, morfološke, tvorbene i sintaksne varijante, kao i prvi tip leksičkih, ne mijenjaju osnovni sastav frazeologizma i ne dovode u pitanje njegovu jedinstvenost. Neke sumnje mogu niknuti u ostalim tipovima leksičkog variranja; skloni smo ipak smatrati da su i tu posrijedi varijante istoga frazeologizma jer se zadržava ista osnovna struktura i ista slika u njegovoj osnovi.

Za razliku od navedenih, koje možemo držati varijantama istog frazeologizma, a ne sinonimima frazeologizmima, sinonimima možemo smatrati one frazeologizme koji imaju različit sastav elemenata, ponekad i različitu sliku u svojoj osnovi, a jednako ili blisko značenje.

Tako u značenju 'besposličiti' imamo *prodavati zjala/zjale/zjake, sjediti skrštenih ruku, krasti bogu dane, gubiti/tratiti vrijeme, mlatiti praznu slamu*. U značenju 'pobjeći': *dati se u bijeg, uhvatiti maglu, dati petama vjetra, potprašiti tabane/pete, okrenuti/pokazati leđa/pleća*. U obje grupe nalazimo glagolske skupove s besprijedložnom ili prijedložnom rekcijom, što pokazuje i formalnu sinonimiju s većom mogućnošću međusobne zamjene sinonima u istom kontekstu. Odsutnost takvog formalnog paralelizma (npr. u značenju 'besposličiti' — *trla baba lan da joj prođe dan*) otežava sinonimijsku kolokaciju.

Na stilističkom planu spomenuti frazeologizmi sa značenjem 'besposličiti' ili su stilski neutralni (*gubiti vrijeme, sjediti skrštenih ruku*) ili pripadaju razgovornom stilu (*krasti bogu dane, mlatiti praznu slamu*), a *prodavati zjala* može se smatrati vulgarizmom. U drugoj grupi (značenje 'pobjeći') stilski je neutralan frazeologizam *dati se u bijeg*, a drugi pripadaju razgovornom stilu. Na planu proširene semantike u prvoj se

grupi donekle izdvaja frazeologizam *krasti bogu dane*, koji asocira na dulji vremenski raspon trajanja radnje, i *mladiti praznu slamu*, koji osnovnom značenju besposličjenja dodaje element brbljanja.

Na paradigmatskom planu spomenuti frazeologizmi imaju podjednake mogućnosti mijenjanja glagolskih oblika (*kradeš bogu dane, nemojte sjediti skrštenih ruku, mlatili su praznu slamu, ne gubeći vrijeme*). Glagolski vid nema jednake mogućnosti mijenjanja. Ako glagoli koji ulaze u navedene frazeologizme i imaju svoje vidske parove (prodavati — prodati, krasti — ukrasti), to se u frazeologizmima sa značenjem 'besposličiti', koje pretpostavlja trajanje, ne iskorištava pa ne nalazimo *prodati zjala, *ukrasti bogu dane, *sjesti skrštenih ruku. U drugoj grupi (značenje 'pobjeći'), u kojoj je vidsko značenje perfektivno s oznakom početka radnje, neki frazeologizmi ipak stvaraju imperfektivno značenje: *hvatati maglu, davati se u bijeg*. Ponekad se iz glagolskog sustava izdvoji kao posebno važan jedan oblik. U značenju 'šutjeti' postoji niz frazeoloških sinonima: *držati jezik za zubima, mukom mučati, mramorkom šutjeti, metnuti brnjicu, (a on) ni mukajet, (a on) ni a ni be, (a on) ni da bekne/pisne*. U imperativnom značenju, koje ovdje ima posebnu važnost, pojavljuju se, pored odgovarajućih oblika spomenutih, i novi izrazi: *jezik za zube!, brnjicu na gubicu!, ni riječi (više)!, začepi gubicu!, da te više ne čujem!*

Posebno je u frazeologiji važno pitanje kolokacije.

Ako uzmemo okvirno značenje 'jako', naći ćemo nekoliko grupa frazeoloških sinonima od kojih se svaka upotrebljava u drugom semantičkom polju. Npr. uz riječi tipa *trčati: iz petnih žila, sve u šesnaest, glavom bez obzira, što ga noge nose, kao bez duše, punom parom*. Uz riječi tipa *vikati: iz svega glasa, da se sve ori, da se nadaleko čuje, kao da ga deru/mu kožu deru*. Uz riječi tipa *plakati: kao ljuta godina, kao sinja kukavica*. Ove dvije grupe mogu imati i zajedničke elemente ako značenje 'plakati' podrazumijeva 'naglas': *plakati iz svega glasa, plakati da se nadaleko čuje*.

S time je u vezi i problematika polivalentnosti i ograničene sinonimije. Ako u značenju 'potpuno' uzmemo frazeologizme *dušom i tijelom, ođ glave do pete, do zadnje/posljednje kapi krvi*, konstatirat ćemo da su oni u sinonimskom odnosu u nekim tipovima kolokacija, npr.:

<i>revolucionar</i>	}	<i>dušom i tijelom</i>
<i>naš je</i>		<i>od glave do pete</i>
<i>odan čemu</i>		<i>do zadnje/posljednje kapi krvi</i>
<i>pripada komu, čemu</i>		

U drugim kolokacijama nalazimo po dva od ta tri frazeologizma:

<i>biti za koga, za što</i>	}	<i>dušom i tijelom</i>
		<i>do zadnje/posljednje kapi krvi</i>

U nekim se kolokacijama opet svaki frazeologizam javlja sam, ne ulazeći u sinonimijske odnose s druga dva:

<i>boriti se</i>	}	<i>do zadnje/posljednje kapi krvi</i>
<i>borba</i>		
<i>braniti</i>		
<i>ustrajati</i>		
<i>progoniti</i>		
<i>žrtvovati se</i>		

Frazeologizam *od glave do pete* kolocira se u šira semantička polja i uz različite vrste riječi:

<i>prljav</i>	<i>zaprljati se</i>	<i>drhtavica</i>	}	<i>od glave do pete</i>
<i>blatnjav</i>	<i>zablatiti se</i>	<i>otmjjenost</i>		
<i>prašnjav</i>	<i>zaprašiti se</i>	<i>elegancija</i>		
<i>otmjjen</i>	<i>obući se</i>			
<i>elegantan</i>	<i>svući se</i>			
<i>dotjeran</i>	<i>presvući se</i>			
	<i>dotjerati se</i>	<i>drhtati</i>		

Tako su spomenuta tri frazeologizma sinonimi samo u određenim kolokacijama; u drugima se semantički međusobno udaljuju i tada mogu stupati u sinonimijske odnose s drugim leksemima i frazeologizmima.

Kad frazeološku sinonimiju promatramo s kontrastivnog aspekta, onda treba sve spomenute elemente gledati na planu dvaju jezika, što često dovodi do visokog stupnja složenosti.

U frazeologiji ruskog i hrvatskog književnog jezika nalazimo mnoge podudarnosti forme i sadržaja. To se u prvom redu odnosi na slavensku frazeologiju, koja je od davnina prisutna u oba jezika, ali i na posuđenu, koja je ušla i neprestano iz raznih izvora ulazi u ova dva kao i u druge jezike.

Tako dolazi do mnogih slučajeva paralelne frazeološke sinonimije s gotovo identičnim članovima sinonimskog niza:

u bezizlaznom položaju — između dvije vatre — između Scile i Haribde — između čekića i nakovnja: в безвыходном положении — между двух огней — между Сциллой и Харибдой — между молотом и наковальней;

kao na žeravi/iglama/vulkanu — gori mu tlo pod nogama: как на горячих углях/углях/иголках/вулкане — земля горит под ногами;

do groba — do zadnjeg/posljednjeg daha — do zadnje/posljednje kapi krvi: до гроба/могилы — до последнего дыхания/вздоха — до последней капли крови;

ni za što na svijetu — ni u kom slučaju — ni po koju cijenu: ни за что на свете — ни в коем случае — ни за какие блага (в мире);

dati bogu dušu — zaspati vječnim snom — otići na onaj svijet — sklopiti oči — ispustiti dušu: отдать богу душу — уснуть/заснуть вечным/последним/могильным сном — уйти на тот свет/в мир иной — закрыть глаза — испустить дух;

Pored takvih paralelnih formi mogu se u istom značenju naći i izrazi s manjim formalnim paralelizmom:

(to je)/(dođe ti) da plačeš/da se ubiješ/da se obješiš/da umreš/da tučeš glavom o zid: хоть плачь/пулю в лоб/в петлю лезь/в гроб ложись/головой об стену бейся;

Neki mogu biti istog tipa, ali bez leksičkog paralelizma:

(to je)/(dođe ti) da poludiš/da pukneš/ da iskočiš iz kože: хоть волком вой/караул кричи.

Ili sasvim različiti u istom značenju:

biti/naći se u škripcu/u ćor-sokaku: как рак на мели — небо с овчинку показалось.

U značenju 'bogato živjeti' imamo paralelizam i pored formalnih razlika u frazeologizmu *živjeti na velikoj nozi*: жить на широкую/большую ногу. Osnovnu sliku iz ruskog frazeologizma загребать лопатой деньги/золото/серебро nalazimo na neki način podijeljenu u dva hrvatska frazeologizma: *zgrtati pare* i *imati para/novaca kao pljeve/blata*. Neku sličnost imamo i u izrazu *živjeti kao bubreg u loju* i как сыр в масле кататься. Kod drugih izraza s tim značenjem veza je još slabija između dva jezika: *živi kao paša/mali bog/car/beg u Hercegovini — jak na imanju*; денег куры не клюют — дом полная чаша.

Sinonimijski niz sa srodnim značenjem 'dobro ti je' ima u hrvatskom i ruskom sasvim različite članove:

dobro ti je (da ne može bolje) — bog bogova — pala ti je sjekira u med — vjetar u krmu: тебе лафа — тебе всё идёт на лад — как у Христа за пазухой.

Najčešće ipak u okviru jednog značenja nalazimo djelomične, manje podudarnosti, a veća razilaženja. Tako je u značenju 'istučiti' slično: *prebrojiti rebra — dati rukama na volju*: пересчитать рёбра — дать волю рукам i različito: *propustiti kroz ruke/šake — istjerati buhe — udariti/odvaliti/otcijepiti dvadeset pet — dati po zubima/gubici/njušci — istresti/isprašiti hlače/čakšire/tur — isprebijati/izlupati na mrtvo ime* i dr.: дать берёзовой кашки, — намять/помять/наломать/нагреть бока — дать духу/жару/леща — выдрать/выпороть/высечь как сидорову козу — спустить шкуру/три шкуры — разделить под орех.

Ovdje su navedeni neki od mogućih načina proučavanja frazeološke sinonimije na kontrastivnom planu. Kad se ima na umu sva kompleksnost problematike, jasno je da tih načina i pristupa može biti više, prema tome kojim se značenjima i kojim tipovima paralelizma želi dati prednost.

BIBLIOGRAFIJA

- З. Е. Александрова, Словарь синонимов русского языка, изд. 2-ое, Москва 1969.
- D. Andrić, Dvosmerni rečnik srpskog žargona i žargonu srodnih reči i izraza, Beograd 1976.
- А. М. Бабкин, Русская фразеология, её развитие и источники, Ленинград 1970.
- Л. Э. Бинович, Н. Н. Гришин, Немецко-русский фразеологический словарь, изд. 2-ое, Москва 1975.
- Фразеологический словарь русского языка, под ред. Молоткова, Москва 1967.
- Французско-русский фразеологический словарь, под ред. Я. И. Рецкера, Москва 1963.
- А. Кошелев, М. Леонидова, Българско-руски фразеологичен речник, София — Москва 1974.
- Н. В. Кунин, Англо-русский фразеологический словарь, Москва 1967.
- М. S. Lalević, Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskog jezika, Leksikoni Sve-znanje, 1.
- Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika, I. i II, Matica hrvatska, Zagreb 1968.
- Л. И. Ройзензон, Лекции по общей и русской фразеологии, Самарканд 1971.
- Словарь синонимов русского языка, под ред. А. П. Евгеньевой, в двух томах, Ленинград 1971.
- Н. М. Шанский, Фразеология современного русского языка, Москва 1969.
- В. В. Виноградов, Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, Сборник в честь А. А. Шахматову, Москва 1947.

Резюме

ВОПРОСЫ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИНОНИМИИ В РУССКОМ И ХОРВАТСКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ ЯЗЫКАХ

На материале хорватского литературного языка автор указывает на элементы различия фразеологических вариантов от синонимов и приводит типы варьирования на фонетическом, морфологическом, словообразовательном, синтаксическом и лексическом планах. Затем останавливается на вопросе ограниченной синонимии в связи с коллокацией фразеологизма.

При контрастивном изучении фразеологии русского и хорватского литературного языков обнаруживается много параллельных синонимических рядов с большим или меньшим совпадением формы и содержания. Члены синонимических рядов относятся к славянской или заимствованной фразеологии, а рядом с ними каждый из двух языков создал новые члены.